श्रीमद्भागवतसारोद्धारस्य परिचयः

• **Dr. Vinayak Namannavar**

योऽन्तः प्र वश्य ममवाच ममां प्रसुप्तां सञ्जीवयत्य खलशक्तिधरः स्वधाम्ना ।
अन्यांश्च हस्तचरणश्रवणत्वगादीन् प्राणान्नमो भगवते पुरुषाय तुभ्यम् ॥

महामण्डलेऽस्मिन् भागवतं नाम सुखपुण्यसाधनं दुःखराहित्यनिदानं नवस्फूर्तिसातत्याधायकं सु वचारौ चत्यापादकं सकलमनोऽभीष्टपूरकं कल्पतरु कल्पमपूर्वमेव वस्तु । यत्सेवनेन र सकाग्रेसरो मानवो न कलयति मानसे मनाग प सदनसुखलेशशाम् । इयं कृतिः भागवता बादरायणेन प्र णतेषु ग्रन्थत्नेषु, निगमकल्पतरुफलसारतया आन्तिमम प अ खलमुमुक्षुसाधनपरम भागवत धर्मबोधने आदिमतया वराजते । सच्छास्त्ररत्नं "श्रीमद्भागवतं" महापुराण मति प्र सद्धतरमेतत् ।[1]

श्रीवेदव्यासकलाकौशल्यनिदर्शनस्य अस्य पुराणनिबन्धनस्य सुमधुरहार्दरसास्वादनं वना श्रीमन्मध्वाचार्यकृतव्याख्यानं न सुलभ मति सर्वे साधकश्रेष्ठाः यतिवरिष्ठाः गृरिगरीष्ठाश्च श्रीमद्भागवततात्पर्यमा श्रत्यैव श्रीमद्भगवतं वशदीकरणनिष्ठाः राजन्ते। अस्मिन् माध्वमते जातः यतिश्रेष्ठः यति शरोम णः सरस्वतीकण्ठाभरणं श्रीमन् परमहंसतिलकः श्री वष्णुतीर्थश्रीचरणः। उत्तरकर्नाटक प्रान्तस्य कोप्पल समीपे मादिनूरु ग्रमे अष्टादशतके वसति स्म । तस्य पूर्वाश्रामनाम श्रीजयतीर्थाचार्यः इति प्र सद्धः। ते अतीवगभीरार्थतया ल लततराऽख्यायिकामात्रवशीकृतवक्तृजनचेतस्कतया च यथावदवश्य प्रतिपत्तव्यानाम प वषयाणां सम्यगपरिज्ञानेन परिक्लिश्यमानानां मन्दमतीनामनायासेना व क्षप्ततया च भागवतधर्मपरिज्ञानं भूयादिति केषाञ्चिदवश्यमनुसन्धानाय वषयाणां आपद्य प सन्ततमनुसन्धानाय दीनजनदयालुना सम धगतपरिपाक वरा गणा श्रीमद्वधून शरोम णना श्रीजयतीर्थ(वष्णुतीर्थ)मुनिवरेण वर चतोऽयं भागवतसारोद्धारनामग्रन्थः ।[2]

श्रीमद्भागवतस्य अनेकानि व्याख्यानानि सन्ति । ततः भागवतसारोद्धारग्रन्थस्य आवश्यकं कम् भवति इति । अयमेव प्रश्नः अत्र वचारणीयः ।

क लकृते अस्मिन्न् दू षते काले तत्ववाद वषये जनाःआसक्ता न भवन्ति । जगति सर्वे जनाः अध्ययन-अध्यापन वषये समयः नास्ति इति वदन्ति । इत्यस्मिन् युगे द्वादशस्कन्धाष्टादशसंहस्रसंख्यात्मक भागवतग्रन्थस्य अध्ययनं कतृं – वदितुं शक्यते वा । तर्हि ज्ञानिनां प्रेक्षवताजीवेन शक्यते । कन्तु मन्दमतिनाम् अशक्यम् इति, मत्वा श्री वष्णुतीर्थ मुनिवरेण सर्वतः सारभूतप्रतिपादकान् षष्ट्य धकत्रिंशत् संख्याकान् श्लोकान् अकारादिव म णगणान् श्रीमद्भागवतासमुद्धृत्य वर चतोऽयं भागवतसारोद्धारनामग्रन्थः । टीका प चास्य सरलया वचनधोरण्या स वस्तरं सरहस्य प्रकाशं च निरमायि । श्रीभागवतसाररसश्चषकेने वा सुखं पीयते सहृदयैः । ग्रन्थे चास्मिन् ३० (त्रिंशत्) प्रकरणानि सन्ति । एवं भवति ।[3]

संख्या	प्रकरणम्	श्लोकाः
१	श्रीमद्भागवतागतिप्रकरणम्	१-१६
२	राज वरागप्रकरणम्	१०-३०
३	शुकागमनप्रकरणम्	३१-४२
४	सं क्षप्तशास्त्रार्थप्रकरणम्	४३-५६

• **Sr, Assistant Professor, Ex, Director ASR Melukote, Karnataka Sanskrit University, Bangalore-18**

५	वैराग्यप्रकरणम्	९७-१०१
६	महत्समागमप्रकरणम्	१०२-१११
७	महत्सेवाप्रशंसाप्रकरणम्	११२-१२१
८	महन्निन्दावर्जनप्रकरणम्	१२२-१३२
९	आत्मप्रशंसावर्जनप्रकरणम्	१३३-१३७
१०	इन्द्रियजयप्रकरणम्	१३८-१४६
११	ब्रह्मोपदेशप्रकरणम्	१४७-१७१
१२	प्रवृत्तकर्मत्यागप्रकरणम्	१७२-१७७
१३	निवृत्तकर्मत्यागप्रकरणम्	१७८-१८४
१४	देशप्रशंसाप्रकरणम्	१८५-१९३
१५	कालपशंसाप्रकरणम्	१९४-१९६
१६	देहप्रशंसाप्रकरणम्	१९७-१९९
१७	ध्यानप्रशंसाप्रकरणम्	२००-२०८
१८	बिम्बौपासकगुरुप्राप्तिप्रकरणम्	२०९-२२१
१९	अध्यात्मप्रकरणम्	२२२-२३६
२०	धर्मोपदेशप्रकरणम्	२३७-३१३
२१	बिम्बोपदेशप्रकरणम्	३१४-३२३
२२	आत्मसमर्पणप्रकरणम्	३१४-३३१
२३	भक्तिस्तुतिप्रकरणम्	३३२-३३७
२४	भक्तिकार्यप्रकरणम्	३३८-३४३
२५	अन्यथामत्यप्रकरणम्	३४४-३४६
२६	गुरु वचारप्रकरणम्	३४७
२७	अपरोक्षप्रकरणम्	३४८-३४९
२८	गुणनिवृत्तिप्रकरणम्	३५०
२९	नामप्रशंसाप्रकरणम्	३५१-३६१
३०	गुरुद क्षणाप्रकरणम्	३६२-३६४

तत्र त्रिंशत् (३०) प्रकरणेषु दशा भः प्रकरणैर्मुमुक्शोरा धकारं निरुप्य वषयसाधनादि वचारः । उत्तरप्रकरणेषु यथायथं प्राद र्श । तत्र वंशतितमे धर्मोपदेशप्रकरणे तत्र भागवतान्धर्मान् शक्षेदित्यत्र भागवतधर्म वचारः पुनरपूर्वैवात्र समुद्भासते । एवं तत्परिग्रहक्रमव्याख्यया संयोजनक्रमश्च श्रीआरण्यकाचार्य श्री वष्णुतीर्थकर्तृकः इति वशेषः [Cronological System]

वलसत्स्व प बहुषु भागवतव्याख्यनेषु न केना प टीकाकृता वचार एतादृशोऽद्या प गोचर इति वचनं नातिशयोक्तिपदम धगच्छेदिति प्रत्यक्षमेव साक्षात् कुर्वतां प्रबन्ध मद मति ।

अस्मिन्न ग्रन्थे बहवः वषयाः सन्ति। अत्र कञ्चित् श्री वष्णुतीर्थस्य व्याख्यानशै लं अवलोकनीयम्। प्रतिप्रकरणादौ प्रकरणस्य सम्बन्धं निरुप्य अनन्तरं वषयस्य स्पष्टीकरणं कुर्वन्ति। एवं वैराग्यप्रकरणादौ " वरागो रतिश्चेति द्वयमेवमुख्यंमुक्तिसाधनम्"। तत्र साधनानि चेतराणीति प्रतिपादितं पूर्वप्रकरणे। तच्च वैराग्यं कथंस्यादित्यतस्तदर्थं संसारस्य हेयताव्युत्पाद्यतेऽस्मिन्प्रकरणे । अन्तरं महत्समागमप्तकरणादौ "एवं जात वरागस्या प

पुंसो वना महत्समागमं न कञ्चित्साधनं सध्यतीत्यतः तत्समागमं सहेतुकं उक्तं तत्रादरजननाय वपक्षे बाधकं तावदुपन्यस्यति अस्मिन्नप्रकरणे" एतदेवं प्रकरणस्य उद्धेशः इति प्रकरणस्य प्रारम्भे उक्तः। एवं श्री वष्णुतीर्थकर्तृकः इति वशेषः ।

एवं त्रिंशत्संख्याकेषु प्रकरणेषु अत्यावश्यकानां त्रिशंत्साधनानां ववरणाय तत्र तत्र भागवतोदितानां सारश्लोकमात्राणां परिग्रहपुरस्सरं तत्तत्पूर्वोत्तर भागपर्यालोचनया तात्पर्याद्युदीरितसमग्रसाधनबोधक्रमः अहो अत्याश्चर्यतमः। अनेन भागवतमेव बीजश्लोकैः तद्वयाख्यानायमानपूर्वोत्तरश्लोकैश्च वल सतं स्वयं व्याख्यानव्याख्येयात्मक मति च वशेषतः प्रज्ञा पतं भवति । अत एव सारोद्धारः "भागवतसारेण उद्धारः" इत्येव लोकप्र सद्धः। सर्वसुजनादृतः साधनसमुद्वोधकश्रोतृदहृदयपरिणामकारकश्च वराजते । एवमेव "गीतासारोद्धारः" "भारतसारोद्धारःश्च" एतैर्वेव महानुभावैः नैक वधग्रन्थकारैः कृतः इति ज्ञायते । परन्तु तौ सारोद्धारौ नोपलब्धौ इत्येतत् दौर्भाग्यं अधुनिकानाम् ।

इदानीं श्री वष्णुतीर्थ व्याख्यानकौशलनिदर्शनाय एकं श्लोकं उदाहरिष्यते ।

यो षत्सु तल्पाभरणाम्भरादिद्रव्येषु मायार चतेषु मूढः ।
प्रलो भतात्मा ह्युपभोगबुद्ध्या पतङ्गवन्नश्यति नष्टदृष्टिः॥ भागवते । ११ । ८ । १ ॥

एवं श्लोकः एकादशस्कन्धे अवधूतेनउक्तः।व्याख्यानं एवं भवति ।[४]

"एवम प यस्य वैराग्यं नोपपद्यते तस्य जन्म वेश्यायाः अ प निकृष्ट मति भावेन, पङ्गलनाम्नि वदेहराजस्य पुरे स्थिता तस्याः वरक्तिप्रकारं वर्णयति पद्यचतुष्टयेन॥ तत्रादौ स्व वषये प्रसज्यमानान् पुरुषान् धक्करोति॥ यो षत्स्विति॥ मोहकतया भगवता नि र्मतासु यो षत्सु तादृशेशु तल्पादिद्रव्येषु च वषयेषु शोभत्वाध्यासेन अग्नौ शलभवत् भोगेच्छाया प्रवर्तमानः पुरुषः नष्टस्वपुरुषार्थो भवति । ननु शास्त्रजन्ये तेष्वशोभनत्वज्ञाने जाग्रति कथमयं तत्र प्रवर्ततेत्यत उक्तं नष्टदृष्टिरिति॥ कुतस्तन्नाश इत्यतः उक्तं प्रलो भतात्मेति॥ तत्तत्पदार्थगतसौन्दर्यसौलक्षण्यादिभावैः वमोहितमनस्त्वादिति । एतच्च मदुक्तं शास्त्रानुभावादिना प्र सद्ध मति हिशब्देनाह । यत एवं अतः ईदृशानां जन्म ध गति पुरुषपदं अप्रयुज्य मूढपदप्रयोगेण सूचयतीति ।[५]

यथाहु :-

"दृष्ट्वा स्त्रियं देवमायां तद्भावैराजितेन्द्रियः ।
प्रलो भतः पतत्यन्धे तमस्यग्नौ पतङ्गवादि" ति ।
"अहो सुभद्रं सुमनसं सुस्मितं च मुखंस्त्रियः ।
त्वङ्मासरु धरस्नायुमेदोमज्जास्थिसंहतौ।
वण्मूत्रपुये रमतां कृमीणां कयदन्तर मति ॥ इति भागवते ११ । ८ । ७ ८

अस्य श्लोकस्य तात्पर्यं व लख्य । तत्र वशेषः वषयान् कथयित्वा, व्याख्यानमध्ये भागवतस्य एक सहस्रानि श्लोकानि उदाहरति एवं आचार्यस्य वशेषतः । व्याख्यनमध्ये तत्ववाद वषयशब्दस्य निर्वचनं कुर्वन्ति अत कञ्चित् निदर्शनीयम् ।

१. वरहे वयोगे कातरोऽधीरः इव स्थितः।[६]

२. वैराग्यम् - ऐहिकपारत्रि वषयेष्वसङ्गः[७]।

३. ग्राम्यकथाः - गृणन् तत्प्रतिपादकशब्दान् । इत्येवं सर्वासु क्रयासु क्रयमाणास्व प त्वच्चरणार वन्दयोरेवा वष्ट चतत्वे सति तदा वष्ट चत्तत्वं लब्धम् । तत्रेतराना वष्ट चत्तत्वमेवमैववैराग्यम्[८] भ. सा. सं. प्र. ४-४८

४. अत्मसमं आत्मयोग्यमेव - भ. सा. प्र-११-१७७

५. वार्ता – यायावरपर्यायः भैक्ष चर्या वशेषो वार्ता । असञ्चयः तद्दिनार्जितस्य व्रीहयादिद्रव्यस्य ताद्दिन एव व्ययः । इति शालीनं – वत्सरपर्यन्तं स्वजीवनहेतोः कुसूलमञ्जूषादिषु व्रह्यादेः सङ्ग्रहः ।

शलोञ्छ - व्रीह्यादिसस्ययुक्तक्षेत्रेषु खले राशीकृते व्रह्यादौ तत्स्वा मना जीतेसति तत्परित्यक्तधान्यानयनं इति[९] भा. सा. प्र-१४-११

६. तत्रश्वः परश्वः इति नकर्तव्य मत्याह I कृत एवं शैघ्र्य मत्यत उक्तम् भा. सा. १६-१७७

७. हंससङ्गः - हंसाः भागवतधर्मानुष्ठानेन शुद्धान्ताकरणाः तेषु भागवतेषु सङ्गः सम्यक् आदरपूर्वकं गच्छतिमनसेति सङ्ग्रह I भा. सा १८-२१६

८. शोभनम् – त्वदिच्छाया यद्भवति तदेव शोभन मति मन्तव्यं भागवतैरिति भावः- भा. सा १९ - १२७

एतानी उदाहरणानि अत्र प्रद र्शतानि I प्रकरणस्य अन्तिमे भगवतोदितानि त्रिंशत् संख्याकानि भागवतधर्मा ण निरुपयति I एवं भवति “तदनेन शमात्म वमर्शनाख्यौ भागवतौ धर्मावुक्तौ भवतः। शामेनाभयं लब्ध मति - भा. सा ९९-१३६

एतात् वाक्यं अध्यात्मप्रकरणस्य अन्तिमे भवति I तत्र अध्यात्म वषयान् वषदीकृत्य अन्ते ‘शम’ इति भागवतधर्मस्य अध्यात्मप्रकरणस्य सङ्गती कृत्वा तदनन्तरं वक्ति I

त्रिंशत् प्रकरणानन्तरं उपसंहारे आचार्यैः I वष्णुतीर्थैः एवं उक्तम् I

“एवं भागवतागतिप्रकरणकथनप्रकरणमारभ्य गुरुद क्षणाप्रकरणपर्यन्तं त्रिंशत्प्रकरणात्मकं श्रीमद्भागवतसाराख्यं निबन्धं निर्माय आदौ प्रणतमेव अन्ते प्रणमन् ना त्रास्मदीय कृतिः काप्यास्ति कं नाम श्रीमद्भागवतस्य पद्यानामेव आनुपूर्वी व शष्टतया केवलं सङ्ग्रह एवं ततो नात्रानादरः कार्यः स्वकार्यार्थ मति भावेन आदौ मङ्गलाचरणपद्य मव अन्तेऽ प कला भधानपूर्वकं तदीयमेव पद्यं पठति ॥“(भ. सा. उपसंहारे-३६५-श्लोकस्यव्याख्यानमेतत् I)

एवं वष्णुतीर्थस्य स्व वषयकप्रशास्ति खण्डनम् अत्र दृश्यते I अन्ते अयं ग्रन्थः मङ्गलपद्येन सपूर्णः भवति I तदर्थ इयं कृतिः अस्मदीयकृतः नाति सूचयितुम् भागवते बादरायणाय समर्पणं कृतां इति ज्ञायते ।[१०]

अस्मिन् ग्रन्थे बहवः वषया: सन्ति I अत्र अहं कानिचन, उदाहरणानि, श्लोकान्, पद्यानि, वाक्यानि च निरुपयितुम् कश्चित् प्रयत्नं कृतवान् I

अन्ते एवं “भागवतसारोद्धार” समालोचनकलाकुशलोवाचको नवीनायं परमरमणीयायां मानवसृष्टौ वहरन् यमानन्दसन्दोहं वन्दते सचकुबेरसमर्वैभवेन मानवेन पाकशासनप्रतिमेन वा सार्वभौमेन राज्ञावर्षसहस्रेणा प न शक्यः समा धगन्तुम् I इहैव निर्वाणसोदरसुखदायकं नवचैतन्यदायकं सर्वसंसारदुःख वस्मरणापादकं मनः प्रसादकं सत्पथदर्शकं व वध व चत्रसृष्टिरचनानुभावकं सर्वतो भावुकसाहित्यं यो हिनात्मसात्कुरुते तस्य हतभाग्यस्य स्वयमेव निदर्शनम् I

जाना म सर्वसुरमानार्ह नैव गुणगानादिकर्म भवतो
नाना वधानि वपुमनां स कर्तु मह कीनाशतोऽ प चपलः॥
श्रीनाथ पादनतदीनार्तिहानिकर ते नाम मङ्गलतम
ध्यानादृते दुरितदूनात्मनो ममतु का नाम शाश्वतगतिः॥

सारोद्धारकर्तारस्य परिचयः - ब्रह्मचर्य – गार्हस्थाश्रमयोश्च श्रीजयतीर्थाचार्येति सुगृहीतनामधेयाः एते-वन्याश्रमे आरण्यकाचार्येति प्र सद्धाः तदनन्तरं श्रीमदुत्तरादिमठाधीशानां श्रीमत् सत्यवरतीर्थानां स वधे परिधृतपरमहंसाश्रमाः श्री वष्णुतीर्थेति सुनामधेयेन प्र सद्धाः व्यराजत I वज्ञानवैराग्य हरिगुरुभक्ति, वलक्षणतपः प्रभाव, पाठप्रवचन, सद्धान्तस्थापन, दुर्मतनिराकरण, व शष्ट शष्ट शष्यसन्ताननिर्माण, प्रखरसुमधुरबोधन, चत्र व चत्रहरिगुरुस्तोत्रग्रन्थ, श्रीसुधाटिप्पण्यादिसैद्धान्तिकग्रन्थप्रणयन, तीर्थीकरणचरस्वीयतीर्थसंचरणादि भः संस्मारितशुकमुनिगुणाः एते यतिवरेण्याः केवलं पञ्चाशवद्वर्षपर्यन्तं शरीरतः कृतभूमण्डलभूषणाः I ततःपरं मोदपुरे वृन्दावने कृतसन्निधानाः अदृश्यमाना अ प भक्तेभ्यः स्वानुग्राहातिशयप्रदानेन परिदृश्यमाना इव अद्या प राजन्ते I

END NOTES -

1. निगमकल्पतरोर्ग लतं फलं शुकमुखात् अमृतद्रवसंयुतम् । पबत भागवतं रसमालयं मुहुरहो र सका भु वभावुकाः॥ इति भागवते ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥
2. इह खलु व वधभवपरिताप खन्नानां सकलसुजनानां तदपनोदाय अ खलपुरुषार्थप्राप्तये च भगवता नारायणेन परमकृपया वनि र्मते श्रीमन्महाभागवते द्वादशस्कन्धे कानि चदेव पद्यानि आपद्या प सन्ततमनुसन्धानाय अल्पमतीनामप्युपकाराय सङ्ग्रहीतुकामः जयतीर्थनामा अवधूत शरोम णः देवतानमनं कुर्वन् तदेव पद्यं पठति । श्रीमद्वागवतसारोद्धारः **Edited by** आचार्य वद्याप्रतिष्टानम्-२००३-बाळगारु रु चराचार्यः- पृ. सं-१०
3. श्रीमद्भागवतसारोद्धारः **Edited by** रु चराचार्य बाळगरु २००३ पु. स्. ४३
4. श्रीमद्भागवतसारोद्धारः **Edited by** रु चराचार्य बाळगारु २००३ पु. स. ७२
5. श्रीभागवतसारोद्धारः **Edited by** रु चराचार्य बाळुगारु, २००३ पु. स. ६३
6. भागवतसारोद्धारः : **Edited by** रु चराचार्य बाळुगारु, २००३ बेङ्गलूरु, सं क्षत्पशस्त्रार्थप्रकरणम् पु. सं. ३१.
7. शृण्वन् गृणन् संस्मरयंश्च चन्तयन् नामानि रुपा ण मङ्गलानि ते । क्रयासु यस्त्वच्चरणार वन्दयोरा वष्ट चत्तो न भावाय कल्पते ॥ भागवते १०/३/३८
8. शलोञ्छवृत्यापरितुष्ट चत्तोधर्ममहान्तं वरजंजुषाणः।मय्य र्पतात्मागृहएवतिष्टन्नातिप्रसक्तः समुपौतिशान्तिम् ॥ भागवते २२/१७/४३
9. वैराग्यम् - ऐहिक पारत्रिकयेश्वसङ्गः
10. "भागवतसारोद्धारः" **Edited by** रु चराचार्य बाळुगरु २००३ **Bangalore**, पु. स. २३.

Referred Books -

1. **Dr BNK Sharma A History of Dvaita School and Its Literature Motilal Banarasidas, Delhi 2000.**
2. **T. S. Raghavendran. Works of Vishnutirtha SMSO Sabha Tirachanoora 2003**
3. **Dr.Vinayakacharya Namannavar, Bhagavata Soroddhar Vandu Adhyayana. Shri Satyapoorna Research Center. Bangalore. 2022.**
4. भागवतसारोद्धारः **Edited by** रु चराचार्य बाळुगरु २००३ **Bangalore,**

❖